

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАВИЧОК КОМУНІКАЦІЇ В
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ»**

Виконала:
студентка KorOs1-M20z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
освітньо-професійна програма
016 Спеціальна освіта
(Олігофренопедагогіка)
Боровець Діана Петрівна

Керівник:
Опалюк О.М.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психолого-медико-
педагогічних основ
корекційної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ НАВИЧОК КОМУНІКАЦІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ.....	6
1.1. Розвиток навичок комунікації у дітей з типовим розвитком.....	6
1.2. Своєрідність навичок комунікації у дітей з розладами спектру аутизму.....	18
Висновки до першого розділу.....	22
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ НАВИЧОК КОМУНІКАЦІЇ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	24
2.1. Методика вивчення рівня сформованості навичок комунікації у молодших школярів з типовим розвитком та розладами спектру аутизму.....	24
2.2. Аналіз результатів дослідження констатувального етапу.....	32
Висновки до другого розділу.....	40
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК КОМУНІКАЦІЇ У ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ.....	41
3.1. Методика навичок комунікації школярів.....	41
3.2. Методичні рекомендації щодо формування навичок комунікації молодших школярів.....	60
Висновки до третього розділу.....	66
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Розлади спектру аутизму – одне з найбільш складних порушень психічного розвитку, при якому спостерігаються розлади комунікаційної сфери, проблеми у формуванні емоційного контакту, неадекватна поведінка в різних ситуаціях (особливо незвичних), порушення соціальної адаптації. Своєчасне формування комунікативної функції лежить в основі адаптації у суспільстві дитини з розладами спектру аутизму. Комунікативна функція мовлення лежить в основі всього вербального розвитку дитини. Труднощі, які виникають у дітей з розладами спектру аутизму перешкоджають отриманню повної інформації з оточуючого світу та провокують її фрагментарність, як наслідок неможливість поділитися з зовнішнім світом результатами своєї мисленнєвої діяльності.

Багато вчених (С.А. Морозов, К.С. Лебединська, О.С.Никольська, Т. Пітерс, К. Гілберт) вважають, що недолік комунікативних навичок є одним з найголовніших порушень аутизму. Іноземні та вітчизняні фахівці (І.Коегел, Т. Скрипник, В.Тарасун, Д.Шульженко) вважають, що вчасне формування комунікативної функції лежить в основі адаптації дитини з аутизмом. Діти з розладами спектру аутизму не використовують мовлення як засіб спілкування, що свідчить про не сформованість комунікативної поведінки. Стосовно діагностики та навчальних методик, які б дозволили оцінити рівень сформованості комунікативних навичок та розробити систему їх формування у дітей з розладами спектру аутизму, то таких досліджень в Україні недостатня кількість. Розроблені окремі методичні прийоми, спрямовані на загальний розвиток мовлення, а не на удосконалення навичок комунікації (Л.Г. Нурієва, С.А.Морозов, Т.І. Морозова). Особливості розвитку мовлення у дітей з розладами спектру аутизму були предметом дослідження Н.Базими, Т.Куценко, К.Островської, Т.Скрипник, В.Тарасун, М.Шеремет, Д.Шульженко, Д.Шульженко, А.Хаустова та ін.

Тема наукового дослідження: **«Особливості розвитку навичок комунікації в молодших школярів з розладами спектру аутизму»**

залишається достатньо актуальною. У дітей з розладами спектру аутизму порушення розвитку комунікативних і мовленнєвих здібностей є найбільшою проблемою. Діти не лише мають порушення комунікації внаслідок труднощі в набуття мовленнєвих навичок, а й труднощі розуміння та використання невербальної поведінки у соціальній взаємодії.

Мета дослідження: вивчення рівня сформованості навичок комунікації у молодших школярів з типовим розвитком та розладами спектру аутизму.

Об'єкт дослідження: комунікативні навички молодших школярів з розладами спектру аутизму.

Предмет дослідження: методи діагностики та корекції навичок комунікативної сфери у молодших школярів з розладами спектру аутизму.

Завдання дослідження:

- Проаналізувати наукову літературу з даної проблематики;
- охарактеризувати особливості навичок комунікації у дітей з розладами спектру аутизму;
- Дослідити рівень сформованості навичок молодших школярів з розладами спектру аутизму та з типовим розвитком;
- Проаналізувати результати експериментального дослідження;
- Розробити методiku формування навичок комунікації молодших школярів з розладами спектру аутизму;
- Сформувати методичні рекомендації щодо формування навичок комунікації молодших школярів з розладами спектру аутизму.

Методи дослідження:

- *теоретичні:* теоретичний аналіз науково-методичної літератури для обґрунтування теоретичних положень з проблеми дослідження, розвиток навичок комунікації молодших школярів з розладами спектру аутизму;
- *емпіричні:* спостереження та педагогічний експеримент з метою вивчення рівня навичок комунікації у молодших школярів з розладами спектру аутизму;
- *статистичні:* кількісний і якісний аналіз результатів експериментальної роботи.

Експериментальна база дослідження: Кам'янець-Подільська загальноосвітня школа I-III ступенів № 2 ім. Т.Г. Шевченка.

Теоретичне значення: полягає в аналізі висвітлення особливостей розвитку навичок комунікації молодших школярів з розладами спектру аутизму та типовим розвитком.

Практичне значення: полягає в емпіричному вивченні рівня сформованості навичок комунікації у молодших школярів з розладами спектру аутизму та з типовим розвитком та розробці методики та методичних рекомендацій з формування навичок комунікації; розроблена методика навичок комунікації та методичні рекомендації до неї можуть бути використані у практичній роботі спеціалістами, батьками педагогами, які працюють з дітьми з розладами спектру аутизму.

Публікації: Робота висвітлена у статті «Своєрідність навичок комунікації у дітей з розладами спектру аутизму».

Структура роботи: дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

Спілкування – це не лише вміння вести діалог, а й уміння активно слухати, використовуючи при цьому невербальні засоби спілкування (міміку, жести, інтонацію). Ефективне спілкування дітей залежить від вміння висловлювати свої думки, а не лише від граматичних правил. Вміння спілкуватись базується на соціальних навичках: врахування потреб, інтересів, потреб співрозмовника, послідовність діалогу, уникнення домінування, проявляння уваги до теми бесіди.

Недоліки розвитку мовлення та порушення комунікативних навичок є однією з чи не найбільших проблем дітей з розладами спектру аутизму. Ці діти мають труднощі набуття мовленнєвих навичок, а це спричиняє порушення комунікації; труднощі розуміння і застосування комунікативної поведінки і невербальної взаємодії.

Таким чином виникає необхідність дослідження та оцінки ранніх комунікативних навичок: здатності до привертання уваги, здатності відгукуватися на ім'я, здатності розпочинати соціальну взаємодію, формування та використання комунікативних навичок. Комунікативні проблеми при розладах спектру аутизму є досить вагомими, тому є одним з найбільш важливих напрямків корекційно-розвиткової роботи.

Згідно з результатами дослідження навичок комунікації молодших школярів з розладами спектру аутизму, нами було вирішено наступні завдання:

- Теоретичний аналіз наукових джерел та літератури показав, що у дітей з розладами спектру аутизму простежуються ранні порушення соціально-комунікативних навичок, тобто, знижена потреба в емпатії, відсутність зорового контакту, пасивність взаємодії з оточуючими людьми, відсутність жестів.

У більш старшому віці простежується відсутність спільних інтересів з оточуючими, нездатність встановлення взаємозв'язків з однолітками; нездатність починати та підтримувати діалог; невиразність чи відсутність наслідування, як наслідок обмеження здобування та закріплення соціального

досвіду; нездатність адекватно використовувати візуальний контакт, міміку, жести; стереотипне мовлення та ехолалії; нездатність до рефлексії, дитина не розуміє, як її сприймають інші; відсутність соціально-емоційної залежності, що проявляється в порушенні реакції на інших людей, немає потреби в співчутті; полярне ставлення до членів родини від повної байдужості до підвищеної прихильності.

Дослідження особливостей розвитку навичок комунікації у дітей з розладами спектру аутизму дають можливість краще розуміти природу порушень та приймати адекватні рішення стосовно колекційного впливу, який даватиме максимальний результат.

- Експериментальне дослідження, яке проводилось на базі перших і других класів загальноосвітньої школи з інклюзивною формою навчання показало низький рівень сформованості комунікативних функцій молодших школярів з розладами спектру аутизму в порівнянні з їхніми однокласниками з типовим розвитком. В дослідженні взяли участь 5 дітей з РСА та 5 – з типовим розвитком.

Підсумовуючи результати емпіричного дослідження ми припускаємо, що комунікативні труднощі молодших школярів з розладами спектру аутизму негативно впливають на встановлення і підтримку контактів в оточуючих.

За результатами діагностики, у дітей з розладами спектру аутизму, у порівнянні з дітьми з типовим розвитком, набагато нижчі показники за такими видами комунікативної поведінки, як вміння слухати, вміння домовлятися, вміння ініціювати та підтримувати діалог, вміння приймати та пропонувати допомогу.

У молодших школярів з розладами спектру аутизму прослідковується домінування форм спілкування, які характерні дітям молодшого віку. У жодного школяра з розладами спектру аутизму не визначено позаситуативно-особистісної форми спілкування, у 40 % дітей сформована ситуативно-ділова форма спілкування, у 20 % - позаситуативно-пізнавальна, у 40 % - позаситуативно-пізнавальна з елементами позаситуативно-особистісної.

У школярів з розладам спектру аутизму ми виділили і такі особливості комунікативних функцій, як:

- відсутність або слабкість зорового контакту;
- труднощі соціальної адаптації серед дітей з типовим розвитком;
- незацікавленість у комунікативному контакті;
- володіння обмеженим арсеналом комунікативної практики;
- невміння зорієнтуватися в ситуації спілкування;
- неадекватне оцінювання поведінкових сценаріїв в ситуаціях спілкування.

- За результатами емпіричного дослідження нами було розроблено методику навичок комунікації молодших школярів з розладами спектру аутизму та методичні рекомендації щодо роботи над формуванням навичок комунікації у дітей.

Згідно з результатами тестування, робота над розвитком навичок комунікації здійснюється за такими напрямками:

1. Формування уміння висловлювати прохання чи допомогу;
2. Формування вмінь називати, коментувати, описувати події, людей, предмети;
3. Формування уміння задавати запитання;
4. Формування уміння виражати почуття та емоції;
5. Формування соціальної поведінки;
6. Формування діалогічних навичок.

Використання програми дозволяє забезпечити ефективне формування навичок комунікації у молодших школярів з розладами спектру аутизму. Прийоми та методи роботи, описані в методиці, спрямовані на формування вмінь виражати свої думки, почуття, емоції, говорити про них. Різноманітні ігрові вправи та завдання сприяють формуванню навичок діалогічного мовлення та соціальної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Joseph R.M. Neuropsychological frameworks for understanding autism [Нейропсихологические основы понимания аутизма. Перевод с англ. Д. Ермолаева]. *International Review of Psychiatry*. 1999. 11. PP. 309 – 325.
2. Алексеева М.М., Яшина В.И. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников. М., 2007. 400 с.
3. Аутичні діти. Корекція комунікативних навиків. *URL: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/psychology/9698/>* (дата звернення – 05.03.2022)
4. Базима Н. В., Мороз О.В. Особливості невербальної та вербальної комунікації у дітей з аутизмом. *Логопедія*. 2013. №4. С. 3-8.
5. Базима Н. Формування мовленнєвої активності у дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.13. Київ, 2014. 21 с.
6. Башина В. М. Ранний детский аутизм. М. : Исцеление, 1993. 236 с.
7. Башина В.М. Аутизм в детстве. М. : «Медицина», 1999. 236 с.
8. Башина В.М. Диагностика детского аутизма в хронобиологическом аспекте. *Журнал неврологии и психиатрии*. 2010. №4.
9. Бизикова О.А. Развитие диалогической речи дошкольников в игре. М. : Издательство «Скрипторий 2003», 2008. 136 с.
10. Богдашина О. Аутизм: определение и диагностика. Донецк: «Лебедь», 1999. 112 с.
11. Виготський Л.С. Психологія розвитку дитини. М. : Ексмо, 2004. 512 с.
12. Гилберт К., Питерс Т. Аутизм: Медицинское и педагогическое воздействие: Книга для педагогов-дефектологов / Пер. с англ. О.В. Деряевой; под. науч. ред. Л.М. Шипицыной, Д.Н. Исаева. М. : ВЛАДОС, 2003. 144 с. Иванов Е. С., Дем'янчук Л. Н., Дем'янчук Р. В. Детский аутизм: диагностика и коррекция. Учеб. пособие. Санкт-Петербург : Дидактика плюс, 2004. 80 с.

13. Гладун Т.О. Розвиток соціальності дітей з розладами аутичного спектру: соціально-педагогічний дискурс проблеми. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. №8. С. 294–302.
14. Делани Т. Развитие основных навыков у детей с аутизмом: Эффективная методика игровых занятий с особыми детьми / пер. с англ. В. Дегтяревой; науч. ред. С. Анисимова. Екатеринбург : Рама Паблишинг, 2014, 272 с.
15. Денисенко О.І. Розвиток навичок комунікабельності у дітей дошкільного віку. Черкаси : ЧОШОППЧОР, 2012. 32 с.
16. Жуков Д.Е. Особенности картины мира детей с аутизмом. *Психосоциальные проблемы психотерапии, коррекционной педагогики, спец. психологии*: III съезд РПА и науч.-практ. конф. Курск, 20-23 октября 2003 г. Курск : Изд-во Курск. гос. ун-та, 2003.
17. Исследование особенностей общения детей младшего школьного возраста, из благополучных и неблагополучных семей, с взрослыми и сверстниками : [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://studbooks.net/900367/psihologiya/issledovanie_osobennostey_obscheniya_detey_mladshego_shkolnogo_vozrasta_blagopoluchnyh_neblagopoluchnyh_semey (дата звернення – 02.01.2022)
18. Каган В.Е., Исаев Д.Н. Диагностика и лечение аутизма у детей. Л. : Ленингр. педиатрический мед. ин-т, 1976. 342 с.
19. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. «Інклюзивна освіта: від основ до практики»: [монографія]. К. : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.
20. Косински К. Эрготерапия для детей с аутизмом : Эффективный подход для развития навыков самостоятельности у детей с аутизмом и РАС / пер. с англ. У. Жарниковой ; науч. ред. С. Анисимова. Екатеринбург : Рама Паблишинг, 2017. 192 с.
21. Леонтьев А. А. Психология общения. М. : Смысл, 1999. 365 с.
22. Леонтьев А А. Основы теории речевой деятельности. М., 1974. 316 с.
23. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. М. : Педагогіка, 1986.143 с.
24. Логвінова І. П. Особливості формування невербальних засобів комунікативної діяльності у дітей дошкільного віку з розладами спектра

- аутизму. Авторефер. дисерт. на здобуття наук. ступ. канд. психолог. наук за спец. 19.00.08 – спеціальна психологія. К., 2013. 19 с.
25. Лурия А.Р. Язык и сознание. М. : Изд-во. Московского гос. ун-та, 1979, 320 с.
26. Максименко С.Д. Загальна психологія: Підручник. К. : Форум, 2000. 543 с.
27. Мастюкова Е.М. «Лечебная педагогика» (ранний и дошкольный возраст). М. : Владос, 1997. 304 с.
28. Методика діагностики форм спілкування (за М. І. Лісіною) *URL*: <https://minopolisoz.ru/uk/znachenie-koncepcii-obshcheniya-m-i-lisinoi-dlya-otchestvennoi-psihologii/> (дата звернення – 02.02.2022)
29. Миронова С.П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності : підручник. Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 260 с.
30. Миронова С.П. Гаврилов О.В., Матвєєва М.П. Основи колекційної педагогіки: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 264 с.
31. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.
32. Морозов В.П. Невербальная коммуникация в системе речевого общения. Психофизиологические и психоакустические основы. М. : Изд. ИП РАН, 1998. 164 с.
33. Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Аутичный ребенок: Пути помощи / изд.4-е, стереотип. М. : Теревинф, 2007. 288 с.
34. Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М., Костин И.А. и др. Дети и подростки с аутизмом. Психологическое сопровождение. М. : Теревинф, 2005. 224 с.

35. Островська К.О., Качмарик Х.В., Дробіт Л.Р. Основи діагностики дітей з розладами аутистичного спектра. Навчальний посібник, Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 124 с.
36. Островська К.О., Островський І.П., Сайко Х.Я. Індивідуальний маршрут дитини з розладами спектру аутизму. Навчальний посібник. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 52 с.
37. Островська К.Ю. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом: Монографія. Львів : Тріада плюс, 2012. 520 с.
38. Победить аутизм. Метод семьи Кауфман / Сост. Н.Л. Холмогорова. М. : Центр лечебной педагогики, 2005. 96 с.
39. Психолого-педагогический словарь / Сост. Рапацевич Е. С. Минск: «Соврем. слово», 2006. 928с.
40. Роджерс С., Доусон Дж., Висмара Л. А. Денверская модель раннего вмешательства для детей с аутизмом : Как в процессе повседневного взаимодействия научить ребенка играть, общаться и учиться / [пер. с англ. В. Дегтяревой]. Екатеринбург : Рама Паблишинг, 2016. 416 с.
41. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: Навч. посіб. К. : Академвидав, 2005. 360 с.
42. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Частина І. Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки). К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. 238 с.
43. Скрипник Т.В. Феноменологія аутизму. Київ : Фенікс, 2010. 320 с.
44. Тарасун В. В., Куценко Т. О., Скрипник Т. В. та ін. Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт». К., 2013. 234 с.
45. Тарасун В.В., Хворова Г.М. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом: Навч. посіб. для вищих навч. закладів / за наук. ред. В.В. Тарасун. К. : Наук. світ, 2004. 100 с.
46. Ткач О. М. Особливості формування комунікативної навички у дітей дошкільного віку з розладами спектру аутизму. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2018. Вип. 11. С. 282-290.

47. Ткач Х.Я. Обстеження мовленнєвого розвитку дітей з аутизмом і тяжкими порушеннями мовлення. На основі поведінкового підходу: практичний посібник. Тернопіль : Мандрівець, 2021. 136 с.
48. Хаустов А. В. Основные направления, принципы и условия эффективного формирования коммуникативных навыков у детей с аутизмом. *Аутизм и нарушение развития*. 2005. № 4.
49. Цимбалюк І.М. Психологія спілкування: Навчальний посібник. К. : ВД «Професіонал», 2004. 304 с.
50. Шипицына Л.М., Защиринская О.В. Невербальное общение у детей при нормальном и нарушенном интеллекте. Монография. СПб. : Речь, 2009. 128с.
51. Шоплер Э., Ланзид М., Ватерс Л. Поддержка аутичных и отстающих в развитии детей (0-6 лет). *Сборник упражнений для специалистов и родителей по программе ТЕАСН*. Минск : Издательство БелАПДИ «Открытые двери», 1997.
52. Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: монографія. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 385 с.
53. Эльконин Д. Б. Психическое развитие в детских возрастах. М. : Изд. Ин-т практ. психологии. Воронеж : НПО «МОДЭК», 1997. 287 с.
54. Янушко Е.А. Игры с аутичным ребенком. Установление контакта, способы взаимодействия, развитие речи, психотерапия. М. : Теревинф, 2007. 136 с.